

ПОНЯТІЙНО-ПРАВОВЕ МИСЛЕННЯ У ДАВНІЙ ГРЕЦІЇ: ОНТОЛОГІЯ ПОНЯТЬ І ГІЛЕМОРФІЗМ АРИСТОТЕЛЯ

Денис Сергійович КУЧЕРЕНКО,

консультант з юридичних питань
ТОВ «КОМРЕЦЬ» м. Запоріжжя

В Академії Платона Аристотель оволодів діалектичним методом мислення, а саме: розрізненням, співставленням та аналізом понять, виявленням усіх значень, які може мати слово. Згідно із цим методом поняття визначається через свою протилежність, наприклад, єдине – через множинність, множинність – через єдине. При цьому буття протилежностей має місце лише в їхній співвіднесеності, тому, ідеї існують тільки у системі відношень. Будь-яке поняття отримує свій зміст через відношення до своєї протилежності, тим самим вибудовується система відношень, у межах якої тільки і мають смисл усі поняття, що підлягають визначенню. Платон встановлює протилежність між сутністю та бутністю (грец. *genesis*), а також допускає протилежність між мисленням (грец. *logos*) і відчуттям (грец. *aisthēsis*).

Аристотель виступив проти цього методологічного принципу. Первинну умову будь-якого мислення Аристотель вбачає у недопустимості безпосереднього поєднання протилежностей. Недотримання вказаної умови робить неможливим наукове пізнання. Протилежності, зазначає Аристотель, не можуть виступати началом усіх речей: «...ни одна протиположність не єсть начало в собственном смысле слова, а нечто другое єсть такое начало» [1, с. 350]. Він вказує, що все що існує не може народжуватися із взаємодії протилежних начал, оскільки протилежності не можуть впливати одна на одну. Між ними має перебувати щось третє, яке Аристотель позначає терміном «першооснова» (грец. *hurokeimenon* – те, що лежить знизу, в основі). Першооснова є посередником між протилежностями, тобто, за Аристотелем, протилежності – це те, що говориться про першооснову: «...не всякий... справедлив или несправедлив, а єсть и нечто среднее между ними» [1, с. 172]. У разі ж поєднання протилежностей без першооснови матиме місце протиріччя: «...ведь противоречие означает именно такое противопоставление, в котором одна из обеих сторон присуща любой вещи, т. е. не имеет ничего промежуточного...» [1, с. 266]. Аристотель зазначає: «... [необходимое] знание о чем бы то ни было єсть знание общего. ...А наука всюду исследует главным образом первое то – от чего зависит остальное и через что это остальное получает свое название» [1, с. 118, 120].

Недоліком платонівської наукової програми Аристотель вважає її односторонність через відсутність у ній природно-наукових досліджень. Діалектика, як наука про поняття, поступово втрачає для філософа те методологічне значення, яке вона мала для Сократа і Платона. Він звертається до грецької традиції натурфілософії. Аристотель говорить, що людина є розумною твариною, тому наше пізнання починається з органів відчуттів, із чуттєвого досвіду. На початку «Метафізики» філософ пише:

© Кучеренко Д. С., 2020

«...опыт кажется почти одинаковым с наукой и искусством. А наука и искусство возникают у людей через опыт. Ибо опыт создал искусство [науку – К. Д.], как говорит Пол, – и правильно говорит, – а неопытность – случай. Появляется же искусство тогда, когда на основе приобретенных на опыте мыслей образуется один общий взгляд на предметы» [1, с. 65-66]. І далі продовжує: «...мы видим, что имеющие опыт преуспевают больше, нежели те, кто обладает отвлеченным знанием (logon eschein), но не имеет опыта. Причина этого в том, что опыт есть знание единичного, а искусство – знание общего. ...науки об умозрительном (theoretikai) – выше искусств творения (poietikai)» [1, с. 66-67]. Коли ми отримуємо чуттєвий досвід (грец. empeiria), наша свідомість може утворювати із нього абстракцію (грец. arhaegesis – одволіклість). Оскільки згідно з Аристотелем мислення починається із спостережень, то першою проблемою у цьому мисленні постає зміна. Філософська думка, яка передувала Аристотелю, протиставляла зміну та буття. Аристотель, заперечуючи теорію ідей Платона, яка багато у чому виходила із вчення піфагорійців, шукає нові способи вираження буття у поняттях, дає власне тлумачення буття і сутності. Всі значення суцього самого по собі він зводить до поняття сутності як єдиного. Підставою для такого зведення є позиція, відповідно до якої бути – отже мати закінчену смислову визначеність, а мати закінчену смислову визначеність – означає бути. Аристотель розробляє вчення про дві форми буття – буття можливого, потенційного (грец. dynamis) та буття дійсного, актуального (грец. energeia). При цьому потенційне буття не є небуттям і не є повним буттям. Вказане напрацювання дозволило Аристотелю пояснити зміну як перехід від потенційного буття до буття в дії. Для пояснення суті змін, яким піддається усе в світі, ми маємо думати, що у кожному конкретному випадку є те, що змінюється: «...то, что утрачивает что-нибудь, имеет [еще] что-то из утрачиваемого, и что-то из возникающего уже должно быть. И вообще, если что-то уничтожается, должно наличествовать нечто сущее, а если что-то возникает, то должно существовать то, из чего оно возникает, и то, чем оно порождается, и это не может идти в бесконечность» [1, с. 137]. І далі пояснює: «...то, что изменяется, необходимо есть сущее, ибо изменение происходит из чего-то во что-то» [1, с. 144]. Те, що змінюється Аристотель назвав «усія» (грец. ouisia – те, що існує, від дієслова to einaі – бути): «...суть бытия каждой вещи, обозначение которой есть ее определение, так же называется ее сущностью» [1, с. 157]. Під сутністю Аристотель розуміє самодостатнє одиничне буття. Сутність не може мати загального буття, оскільки загальне є загальним для багатьох речей. Одиничне буття він розуміє як необхідне, об'єктивне, незалежне від свідомості людини буття як предмет пізнання, що відбувається у поняттях. Оскільки буття стало предметом пізнання, воно вже породило поняття про буття та стало змістом поняття.

У суцьому Аристотель вводить розрізнення на матерію (грец. hylē – ліс, деревина; речовина, матеріал) та форму (грец. morphē – вигляд, образ). При цьому матерія і форма не існують самі по собі, вони є певними аспектами суцього, тобто всередині суцього розрізняються мисленням: «...будучи определенным нечто, может быть отделено [от материи только мысленно], а

таковы образ, или форма, каждой вещи» [1, с. 157]. Він вказує на можливість філософії, науки, що базується на нашій здатності у мисленні прийняти форму без матерії, тобто мислити форму безвідносно до речей. Аристотелем форма розуміється як: 1) просторова форма та 2) сутність. Просторова форма входить у сутність, що призводить до постійного ототожнення форми та сутності. При цьому просторова форма є одиничним суцям (єдністю форми та матерії, тобто втіленою формою): «...то, что обозначено как форма или сущность, не возникает, а возникает сочетание, получающее от нее свое наименование, и что во всем возникающем есть материя, так что одно [в нем] есть материя, а другое – форма» [1, с. 201]. А сутність є формою, що дана у своєму визначенні. Тільки сутності існують відокремлено, а все інше існує лише через них. Філософ зазначає: «...под сущностью без материи я разумею суть бытия вещи» [1, с. 199]. Під формою Аристотель розуміє: 1) «...образ в чувственно воспринимаемой вещи...» [1, с. 201]; 2) «...суть бытия вещи» [1, с. 207]. Він говорить: «...материя бывает и воспринимаемая чувствами, и постигаемая умом» [1, с. 209], і в той же час підкреслює, що: «...материя есть нечто неопределенное...» [1, с. 210]. Таким чином, сутність, що сприймається чуттєво, це: 1) сутність як матерія; 2) сутність як форма (дійсність); 3) сутність, що складається із матерії та форми: «...сущность каждой вещи есть «единое», ...по существу своему есть сущее [1, с. 247]. Форма відносно буття є сутністю речі, а відносно пізнання – поняттям про річ, визначеннями самої по собі існуючої речі, що можуть бути сформульовані у понятті про річ. Форму Аристотель визначає як загальне. Якщо ж до форми приєднається щось одиничне (матерія), здатне бути вираженим поняттям, вона стане формою одиничного. При цьому загальне (форма) стане визначеністю іншого буття, а саме, формою матерії. На відміну від матерії, що є буттям «у можливості», форма є «дійсністю», тобто здійсненням можливості. Під матерією Аристотель розуміє: 1) «чисту можливість», оскільки форма є відсутньою («перша матерія»); 2) здійснену можливість, оскільки наявною є певна форма («остання матерія»). Аристотель розрізняє «першу матерію» та «останню матерію» у зв'язку із тим, що для нього матерія, з якої виникають чотири фізичні елементи (вогнь, повітря, вода та земля), вже не має жодних визначених ознак. Оскільки суть цієї матерії не може бути вираженою ні в якому понятті, тому така матерія може розглядатися лише як «можливість» дійсності та не може розглядатися як дійсність: «Если же есть нечто первое, о чем уже не говорится со ссылкой на другое как о сделанном из этого другого, то оно первая материя...» [1, с. 244]. «Остання матерія» є не тільки можливістю тієї чи іншої «форми», але й особливою «дійсністю». Зазначена матерія має особливі ознаки, тому відносно неї може бути дано визначення, сформульовано її поняття. Філософ вважав, що при чуттєвому сприйнятті речей людиною форми матеріальних об'єктів досягають органів відчуттів і сприймаються ними: «Относительно любого чувства необходимо вообще признать, что оно есть то, что способно воспринимать формы ощущаемого без его материи...» [1, с. 421]. Мислення він визначає як досягнення формою розуму без наявності необхідного спеціального органу, і відповідно, матерії: «Мышление... должно быть способным воспринимать

форми, т. е. в возможности должно быть таким, каково постигаемое умом... . Ведь иначе он... имел бы какой-то орган, как имеет его способность ощущения; но ничего такого нет» [1, с. 433]. Увесь світ складається із матерії та форми. Отже, матерія сама по собі є лише можливістю; тільки із набуттям певної форми вона отримує дійсність. Засвоєнням матерією різноманітних форм пояснюється рух або зміна. Матерія – рухоме, форма – рушійне. Тому будь-який рух має подвійну причину – матеріальну, механічну, через необхідність, і формальну, телеологічну, заради мети. Аристотель доводить, що рух не виключає буття, а навпаки, буття є наявним у русі. Для нього форма і матерія стали метафізичним і пояснювальним принципами. Таким чином, визнанням взаємообумовленості матерії та форми Аристотель примирих теорію Демокріта із теорією Платона.

Список використаних джерел:

1. Аристотель. Сочинения в четырех томах. Т. 1. Ред. В. Ф. Асмус. М., «Мысль», 1976. 550 с.